

*Кобак М. В.,**начальник відділу забезпечення судового процесу та аналітично-статистичної роботи
Миколаївського окружного адміністративного суду,
старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКРІПЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ СУДОЧИНСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Анотація. Сучасний етап реформ у нашій країні не залишає поза увагою Основний Закон України – Конституцію. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» став ключовим для зміни основ судочинства, в тому числі його засад, принципів, основ. Стаття присвячена теоретичним проблемам закріплення конституційних принципів судочинства у Кримінальному процесуальному кодексі України. Зазначена тема освітлювалась у різні часи багатьма науковцями. Але постійні законодавчі зміни, розвиток (у тому числі «оцифрування») суспільних відносин посилює інтерес до проблеми дублювання положень Конституції України в частині визначення загальних засад кримінального провадження. Отже, автором сформована власна позиція щодо особливостей конституційного регулювання засад (принципів) кримінального провадження.

У статті чітко прослідковуються певні позиції, які підтримав та висловив автор: формування спеціальних принципів залежить від конституційних; конкретизація конституційних принципів у спеціальних принципах кримінального провадження сприяє їх практичній реалізації в регулюванні суспільних відносин; рівнозначність усіх принципів кримінального провадження незалежно від їх конституційного закріплення або закріплення в галузевому законодавстві.

Також автор констатував специфіку конституційного регулювання кримінального провадження. По-перше, це те, що Конституція України має найвищу юридичну силу відносно принципів кримінального провадження. А, по-друге – Конституція України встановлює лише основні принципи організації кримінального провадження, які виступають вихідними положеннями під час його організації та проведення.

Визначено поняття конституційних принципів – це комплексні, самостійні положення, які важливі для безпосереднього захисту прав та свобод особи і відіграють для кримінального провадження важливе значення не лише у своїй сукупності, але й кожне окремо, адже закріплюють відносно самостійний аспект взаємовідносин державних органів, посадових осіб та учасників кримінального провадження.

Автор звернув увагу на те, що серед усіх принципів кримінального провадження переважають ті, що спрямовані на захист прав та інтересів підозрюваного або обвинуваченого. Крім того, автор визначає, що в кримінальному процесі забезпечуються не права і свободи будь-якої особи та громадянина взагалі, а виключно інтереси учасників кримінального процесу.

Розглянуто точку зору щодо формування в системі принципів єдиного положення, яке буде спрямоване на

захист інтересів усіх відомих прав і свобод особи, що опинилась у тій або іншій позиції в кримінальному провадженні. Обгрунтовано власну точку зору з цього питання.

Ключові слова: Конституція України, принципи, дублювання, галузеве законодавство, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Конституція України має найвищу юридичну силу, тому її принципи є основоположними для всіх галузей права. Велика кількість положень Основного закону відносяться до кримінального провадження та правосуддя. Проте виникає питання про те, що дублювання в ст. 7 «Загальні засади кримінального провадження» Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України деяких конституційних прав являє собою лише порожню формальність, своєрідний прояв поваги Основному закону держави. Актуальність цієї проблеми посилалась із прийняттям у 2016 році Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Зазначеним законом були внесені прогресивні зміни в основи судочинства взагалі та у принципи судочинства зокрема, що не залишило байдужими ані теоретиків, ані практиків.

Ученими неодноразово ставилось питання про переобтяження КПК України нормами, що дублюють положення Конституції України у частині визначення загальних засад кримінального провадження. Цю проблему в різних аспектах вивчали Ю.П. Аленін, В.Д. Бринцев, А.П. Гуляев, В.В. Мальцев, Н.А. Чечіна. Однак вона не втрачає цікавості через регулярні законодавчі зміни, розвиток суспільних відносин, що не може не впливати і на необхідність їх теоретичного вивчення та обгрунтування.

Мета статті – на основі аналізу існуючих позицій учених-процесуалістів щодо доцільності дублювання в Кримінальному процесуальному кодексі України закріплених у Конституції України засад (принципів) кримінального провадження сформулювати власну позицію щодо особливостей конституційного регулювання засад (принципів) кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ст. 129 Конституції України передбачені основні засади судочинства: верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу

та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення [1]. Третя частина вказаних принципів стосується виключно кримінального провадження, а решта – це основоположні засади для всіх сфер судочинства. Таким чином, Конституція України виступає індикатором необхідності забезпечення правовими стандартами саме кримінальної процесуальної діяльності.

При цьому інші положення, які визначаються також як принципи кримінального провадження, передбачені іншими нормами Основного Закону України. Слід також урахувати, що визначені права та свободи в Розділі 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України покладені в основу визначення фундаментальних засад кожної галузі права, зокрема кримінальної процесуальної.

З метою подальшого максимально рельєфного відображення охоронних засад кримінального процесу законодавець включив у главі 2 «Засади кримінального провадження» в систему принципів кримінального провадження ряд положень, які гарантують реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Так, деякі вчені вважають використання конституційних ідей без їх адаптації до предмету галузевого регулювання «некоректним відношенням до Конституції» [2, с. 105].

Наприклад, розмірковуючи над необхідністю відтворення в кримінальному процесуальному законодавстві конституційного принципу рівності, В.В. Мальцев доходить обґрунтованого висновку, що механічно переносити норми конституційного права в кримінальне процесуальне законодавство, навіть надаючи їм значення основоположних принципів, недопустимо. Таке бездумне копіювання конституційних норм в окремих галузях права – антиконституційно, оскільки руйнує цілісність Основного закону держави. Крім того, воно безглуздо: володіючи прямою дією, норми Конституції поширюються на все право, на всі його галузі [3, с. 99].

Також у науковій літературі представлена позиція, що слід відмовитись від відтворення серед принципів кримінального провадження положень, які забезпечують окремі, гарантовані нормами міжнародного права і Конституції права і свободи людини та громадянина. Запропоновано, що замість цього доцільно ввести в систему принципів єдине положення, спрямоване на захист інтересів усіх відомих прав і свобод особи, що опинилася в тій або іншій позиції в кримінальному провадженні. Рекомендовано такий принцип назвати «Забезпечення конституційних прав і свобод учасників кримінального провадження». Він повинен поширюватися на все кримінальне провадження, починаючи з моменту виникнення підстави для відкриття кримінального провадження і закінчуючи стадією виконання обвинувального вироку. Так, В.Т. Томін вважає, що «впоратися з принципом забезпечення законних інтересів особистості в процесі виявилось можливим, лише роздробивши його», і перераховує вісім статей КПК України, що утворюють частину того, що повинно бути єдиним цілим [4, с. 203].

На наш погляд, сенс закріплення в законі лише одного принципу, який вимагає від органів і осіб, що володіють державно-владними повноваженнями, поваги і дотримання прав і свобод людини і громадянина, не повинен зводитися до кон-

центрації в ньому всіх інших положень, утворення багатоскладового припису, що поглинає в собі всі інші.

Не погоджуємося з позицією В.Д. Бринцева, який вважає за необхідне концептуально визначити побудову системи судочинства в усіх судових юрисдикціях на єдиних засадах, підготувавши відповідні проекти єдиним законопроектним центром [5, с. 119].

Однак, на нашу думку, неможливо універсалізувати принципи провадження в усіх судових юрисдикціях, адже це залишить поза увагою особливості кожної процесуальної діяльності та породжуватиме ще більше запитань та дискусій із приводу змісту кожного принципу.

У свою чергу Н.А. Чечіна настоює на включенні конституційних принципів у галузеве законодавство. Цілком однозначно вона говорить про те, що в конституціях повинні знаходити відображення загальні для декількох галузей права принципи, які мають назву «основні», а в галузевому законодавстві обов'язково повинні фіксуватися всі принципи, неодмінно і конституційні [6, с. 80–83].

Вважаємо, що таке дублювання в тексті Кримінально процесуального кодексу України окремих приписів Конституції України, надання їм статусу принципів кримінального провадження виступає додатковою гарантією ефективного захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, охорони їхніх прав та свобод від надмірного обмеження, тим більше порушення.

Ми вважаємо позитивним віднесення конституційних прав та свобод особи до принципів кримінального провадження, оскільки в КПК України здійснена їх конкретизація в умовах кримінального провадження, зокрема: під час окремих слідчих і процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень. У кримінальному процесі забезпечуються не права і свободи будь-якої особи та громадянина взагалі, а виключно інтереси учасників кримінального процесу. Процесуальні рішення приймаються і виконуються лише відносно особи, яка наділена процесуальним статусом. Ось чому в разі залучення тих чи інших осіб до кримінального провадження в кримінальному процесі визнаються і зберігаються права та свободи, задекларовані в Конституції України. Такі права та свободи виступають у статусі принципів кримінального провадження.

Внесення конституційних приписів з урахуванням особливостей кримінального провадження до Кримінального процесуального кодексу позбавляє кодекс порожнього декларування «культу» прав та свобод людини та громадянина, які саме в кримінальному провадженні набагато частіше, ніж в інших сферах, піддаються обґрунтованому обмеженню, відмовитись від якого з очевидних причин неможливо. При цьому гарантії дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина залишаються незмінними, оскільки процесуальний порядок прийняття рішень, провадження слідчих та інших дій, як і раніше, включає приписи, спрямовані на їх забезпечення.

Також очевидним є те, що для практики правозастосування однозначно зручніше оперувати лише КПК України в процесі визначення змісту всього комплексу загальних засад кримінального провадження.

Водночас додаткова цінність передбачення конституційних принципів кримінального провадження в Кримінальному процесуальному кодексі України полягає у відображенні прогресивних положень, закріплених у міжнародних нормативно-

правових актах по регулюванню кримінальної процесуальної діяльності.

Таким чином, не слід обмежуватись у Кримінальному процесуальному кодексі України виключно спеціальними принципами, адже конституційні принципи, які хоча й первинно прописані в Конституції України, знаходять свій конкретизований вияв щодо кримінальної процесуальної діяльності саме у КПК України. Тобто в Конституції України вказані принципи є відправними для формулювання галузевих засад, кримінально-процесуальних, зокрема. При цьому роль як конституційних принципів, так і спеціальних є однаково важливою.

Зауважимо, що серед принципів переважають ті, що спрямовані на захист прав та інтересів підозрюваного або обвинуваченого. Наприклад, у ст. 12 КПК України забезпечення права на свободу та особисту недоторканність йдеться не про всіх учасників процесу, а лише про тих, кого може бути затримано через підозру чи обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення.

Недоторканність житла чи іншого майна особи (ст. 13 КПК України), таємниця спілкування (ст. 14 КПК України), невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК України) також забезпечуються насамперед особам, які можуть бути затримані через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. І тільки норма «Повага до людської гідності» (ст. 11 КПК України) рівною мірою відноситься до учасників кримінального провадження, які виступають як на стороні обвинувачення, так і на стороні захисту.

На нашу думку, такий дисбаланс у передбаченні конституційних принципів можна пояснити тим, що серед завдань кримінального провадження визначено: «...жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [7], а такого примусу можуть зазнавати лише підозрювані, обвинувачені у вчиненні злочину особи.

Важливо, що виділення конституційних принципів зовсім не означає приниження фундаментального значення інших принципів кримінального процесу, які закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві, а не Конституції. Важливим є зміст певного положення, його значення для побудови та функціонування системи кримінального процесуального права, регульованої ним діяльності суб'єктів кримінального провадження і правовідносин між ними [8, с. 84]. Тому, досліджуючи зміст відповідного принципу, слід з'ясувати в ньому те, що не збігається зі змістом інших положень і характеризує його особливості.

Висновки. Отже, конституційні принципи – комплексні, самостійні положення, які важливі для безпосереднього захисту прав та свобод особи і відіграють для кримінального провадження важливе значення не лише у своїй сукупності, але й кожне окремо, адже закріплює відносно самостійний аспект взаємовідносин державних органів, посадових осіб та учасників кримінального провадження. Можемо констатувати, що специфіка конституційного регулювання кримінального провадження полягає в тому, що: 1) Конституція України має найвищу юридичну силу відносно принципів кримінального провадження; 2) Конституція України встановлює лише основні принципи організації кримінального провадження, які виступають вихідними положеннями під час його організації та проведення.

Можемо із впевненістю сказати, що конституційні принципи безпосередньо впливають на формування спеціальних. Практична реалізація конституційних принципів у регулюванні суспільних відносин не може бути втілена без їх конкретизації в спеціальних принципах кримінального провадження. Тобто конструюючи систему принципів кримінального провадження, законодавець урахував усі принципи, без яких неможливе здійснення кримінального провадження в цілому. При цьому Конституція України закріпила на найвищому юридичному рівні основні демократичні начала судової влади, пріоритет прав людини.

Таким чином, принципи кримінального провадження рівнозначні, і їх ієрархія неприпустима з точки зору закріплення в законодавстві. А ті принципи кримінального провадження, які не знайшли своє відображення у Конституції України, є не менш важливими, ніж конституційні, та становлять разом із ними органічну єдність.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 11.12.2019).
2. Гуляев А.П. Принципы уголовного процесса – найдут ли они отражение в законе? *Журнал российского права*. 1997. № 5. С. 103–107.
3. Мальцев В.В. Равенство и гуманизм как принципы уголовного законодательства. *Правоведение*. 1995. № 2. С. 97–103.
4. Томина В.Т. Уголовный процесс: актуальные проблемы теории и практики. Москва, 2009. 376 с.
5. Бринцев В.Д. Конституційні засади і міжнародні стандарти кримінального судочинства та їх розвиток у новому КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 116–120.
6. Чечина Н.А. Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление. *Правоведение*. 1960. № 3. С. 78–83.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.12.2019).
8. Аленін Ю.П., Волошина В.К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. Т. 14. С. 78–89.

Kobak M. Theoretical problems of fixing constitutional principles of judiciary in the Criminal Procedure Code of Ukraine

Summary. The current stage of reforms in our country does not overlook the Basic Law of Ukraine – the Constitution. The Law of Ukraine “On Amendments to the Constitution of Ukraine (on Justice)” has become key to changing the basics of justice, including its principles, principles, fundamentals. The article is devoted to theoretical problems of consolidation of constitutional principles of justice in the Criminal Procedure Code of Ukraine. This topic was covered at various times by many scholars. But the constant legislative changes, the development (including “digitization”) of public relations increases the interest in the problem of duplication of the provisions of the Constitution of Ukraine in terms of defining the general principles of criminal proceedings. Thus, in the article the author formed his own position on the peculiarities of the constitutional regulation of the principles (principles) of criminal proceedings.

The article clearly follows the following positions, which were supported and expressed by the author – the formation of special principles depends on the constitutional; concretization of constitutional principles in special principles of criminal proceedings facilitates their practical implementation in the regulation of public relations; the equivalence of all principles of criminal proceedings, regardless of their constitutional fixing or consolidation in sectoral legislation.

The author also stated the specifics of the constitutional regulation of criminal proceedings. First, it is that the Constitution of Ukraine has the highest legal force regarding the principles of criminal proceedings. And, secondly, the Constitution of Ukraine establishes only the basic principles of organizing criminal proceedings, which are the starting points for its organization and conduct.

The concepts of constitutional principles are complex, independent provisions that are important for the direct protection of the rights and freedoms of the individual and are

important for criminal proceedings not only in their totality but also individually, since it establishes a relatively independent aspect of the relationship between state bodies, officials and officials participants in criminal proceedings.

The author drew attention to the fact that among all the principles of criminal proceedings, those aimed at protecting the rights and interests of the suspect or accused person prevail. In addition, the author determines that the criminal process does not guarantee the rights and freedoms of any person and citizen in general, but exclusively the interests of participants in the criminal process.

The point of view is considered regarding the formation in the system of principles of a single provision, which will be aimed at protecting the interests of all known rights and freedoms of a person found in one or another capacity in criminal proceedings. Your own point of view on this issue is justified.

Key words: Constitution of Ukraine, principles, duplication, sectoral legislation, criminal proceedings.